

РЕЦЕНЗІЇ, СПОГАДИ, ДОКУМЕНТИ

Антон Глушко

ОБЛИЧЧЯ СЛОВЕНСЬКОЇ ЮГОНОСТАЛЬГІЇ: «DRUŽE TITO, MI TI SE KUNEMO»

*Tito vrati se sve ti je oprošteno*¹

Velikonja, Mitja. Titostalgija – študija nostalgije po Josipu Brozu / Mitja Velikonja. – Ljubljana : Mirovni Inštitut, 2008. – 132 st.

Декілька років тому російський політолог Л. Абрамян видав низку статей, присвячених міфології радянських і пострадянських лідерів, одна з яких мала назву «Батько-тиран та син-дурень». У ній, зокрема, проводилася паралель між «ефективним» правлінням Й. Сталіна і «м'яким домінуванням» М. Хрущова [Цит. за: 1, с. 178]. Проводячи паралелі з югославською політичною історією, подібні аналогії даються сьогодні Й. Б. Тіто та С. Мілошевичу. «Маршал-об'єднувач», «батько південних слов'ян», «мудрий вождь» і його спадкоємець – співучасник розпаду Югославії, декількох війн 90-х і політик, який своєю діяльністю набув статусу «злочинця проти людяності» – такий діапазон оцінок постатей двох останніх комуністичних провідників на Балканах.

Напади з повітря на щойно незалежну Республіку Словенію в червні 1991 р., криваві сутички між хорватами і сербами, геноцид у Сребреніці 1995 р., і дотепер травматичне «косовське питання» окреслюють межу «пригадування» (*remembering*) доби С. Мілошевича. У локусі «пригадування», як зазначає Л. П. Нагорна, активується емоційний компонент символіки страждань, трагедій, жертв.

¹ Тіто повернеться. Тобі в усьому вибачено (серб.). У назві рецензії розміщене гасло югославських комуністів: «*Družje Tito, mi ti se kunemo*» – «Товаришу Тіто, ми клянемося» – *Прим. авт.*

Легітимація останніх в ім'я міфологізованої мети прямо пропорційна ступеню ідеологізації суспільства, яка переходить і в площину уявного минулого, усталюючи цілісний, «герметичний» (Г. В. Касьянов) концепт пам'яті [2, с. 197; 3, с. 239–240, 249, 253].

Останні два десятиліття в умовах посткомуністичної соціально-політичної трансформації колишніх республік СФРЮ образ ідейного, військового і партійного провідника Йосипа Броз Тіто є предметом численних дискусій як у медіа-просторі, так і в середовищі професійних дослідників. У проблемному полі оцінок динаміки й спрямованості процесів реконструювання простору пам'яті опиняється політична складова ревіталізації образу Тіта як елемент маніпулювання громадською думкою і пролонгування «неокомуністичної» / «неорадянської» версії «спільної історії» колишніх югославських республік.

Спроба детально проаналізувати феноменологічне тло «другого народження маршала Тіто» – видана 2008 р. в Люблянні під егідою Інституту Миру – Інституту соціальних і політичних студій праця словенського культуролога, соціолога і політолога Мітьї Веліконьї «Тітостальгія – дослідження ностальгії по Йосипу Брозі» [4]. Книга, видана двома мовами – англійською і словенською, у стислій формі розкриває масштаб суспільної ностальгії за добою Тіто, показуючи різноманітність форм репрезентації його особи («масова пам'ять»). Це дослідження є продовженням попередніх розвідок автора, присвячених технологіям новітнього політичного мітотворення і особливостям розвитку культури пам'яті країн Центрально-Східної Європи [Див. напр.: 5; 6; 7; 8].

Якщо попередні праці М. Веліконьї були присвячені загальнотеоретичним і компаративним проблемам політичної соціології і етнополітології, то в цій книзі автор концентрується на аналізі пост-постаті Йосипа Броза Тіто (*іншого, позаісторичного*) в оцінках громадськості останніх років. «Але це не ще одна книга о Тіто, проте книга після Тіто» (слвн. «A to ni še ena knjiga o Titu, ampak knjiga po Titu») [4, с. 10]. Мету свого дослідження автор окреслює як «встановлення причин чому, за яких обставин, його

постать сьогодні тиражується, обговорюється, живе і дає прибуток на медіа-ринку». М. Веліконья, використовуючи подекуди жваву риторику, звертається до читача: «В цій студії не дивлюся назад, але навколо себе. Не займає мене старий тітоїзм, так само як і новий; не Броз *тоді й після*, але лише *після*, його «посмертне життя», «життя по життю» [4, с. 12].

Автор розкриває сутність базового поняття «ностальгія» як «комплексну диференційовану, чуттєво насичену, особисту чи колективну оповідь, яка бінарним способом славить загублені старі часи, людей, предмети, відчуття, запахи, події, простори, взаємини, політичні та інші системи, що перебувають у гострому контрасті з меншовартісною сучасністю, та переймається їх втратою» [4, с. 25].

При цьому М. Веліконья, доктор наук з соціології, викладач Факультету соціальних наук Університету Любляни, **лучить** послідовність розкриття «тітостальгії» на декілька змістовних частин:

1. Автор подає спектр оцінок Тіто в ЗМІ й науковому середовищі, окремо означаючи негативні й позитивні. Значна кількість прикладів, використаних дослідником, обумовлюється тим, що він не обмежився суто словенським соціумом, а й подав палітру «віртуальних облич» маршала Йосипа Броза у сербському, хорватському, македонському, боснійсько-герцеговинському, албанському й італійському медіа-дискурсах й тамтешніх наукових кіл. Наприклад, М. Веліконья подає наступні образи Й. Б. Тіто: «великий державник», «переможний партизанський ватажок», «громадянини Світу», «творець самоврядного соціалізму», «співавтор «Третього шляху» в біполярному світі», «миротворець», «бонвіван», які з плином часу трансформувалися у негативні конотації кшталту: «військовий злочинець», «типовий тиран», «антидемократ», «серійний вбивця», «сербосек», «самолюбний тоталітарний вождь», «сербоненависник», «зрадник хорватства», «атеїст», «найкращий учень Сталіна», «балканський Пол Пот» [4, с. 14].

2. «Тітостальгія», за М. Веліконьєю, є невід'ємним елементом югоностальгії: «Туга за Півднем є, якщо погратися

словами, як правило, Туга за Товаришем» (слвн. «*Tuga za Jugom je, da se poigram z besedama, praviloma tudi Tuga za Drugom*». – курсив-авт. – А. Г.). Комплекс пригадувань і жалю за втраченою добою Тіто, що ним просякнутий і югославський історичний наратив, породжує тугу за СФРЮ в цілому, її символи і знакові події стають частиною «тіто-істичного дискурсу» [4, с. 16–17]. На противагу націоналістичним і автохтонним тенденціям у конструюванні історичного наративу постсоціалістичних республік, «тіто-стальгія» є одним з основних рушіїв неорадянського універсалістського концепту (наддержавного, наднаціонального і позарелігійного по суті), заснованого на *фантомних пережиттях втраченого минулого* (курсив – наш. – Прим. авт.).

3. Пригадування постаті Тіто відбувається у підкреслено «деполітизований» спосіб. У третьому розділі книги автор наводить численні докази «культури тітостальгії», коли образ маршала Йосипа Броза використовується у паперовій, харчовій і текстильній промисловостях, туристичній індустрії, публіцистиці, рекламі в Республіці Словенія, Боснії і Герцеговині, Сербії, Хорватії, Македонії, Чорногорії, Албанії, Італії [4, с. 37–59]. За думкою М. Великоньї, образ Тіто є не лише частиною простору пам'яті, а й цілком сучасною віртуальною категорією, яка, спираючись на ностальгійний підмурівок, будує трансепохальний соціальний образ. Як доказ, автор наводить існування Тітового блога (marsal.blog.hr) і сторінки користувача мережі Facebook під ім'ям Druže Tito.

У контексті ностальгії по Тіто (яка є переважно змістовно позитивною) автор відзначає розмитість «суспільних меж пам'яті» (М. Гальббакс) про нього. При цьому, спостерігається сталий «канонічний» портрет маршала Йосипа Броза, який оцінений М. Великоньєю в назві першого розділу книги – «Йосип Броз гарний скрізь» (серб. «*Josip Broz dobar skroz*») [4, с. 13]. «Ефективний лідер», «впевнений у собі політик», «досвідчений військовий керівник», – таким його бачать теперішні послідовники – прихильники ностальгії за часом «доступних медицини й освіти», «якісних продуктів харчування» [4, с. 13–15].

Для порівняння наведемо думку М. Палмбергер, яка зазначає, що ностальгія за Югославією є ностальгією за «часами добросусідства», за можливістю «спокійного співіснування» декількох культурно гетерогенних народів у «спільній домівці» [9, с. 361, 364, 367]. Отже, втрата «домівки» призводить до виникнення компенсаційного ностальгічного комплексу, на якому засновується неорадянський концепт історичної пам'яті. Наголошування на цьому чиннику, яке відображене в книзі М. Великоньї, робить «тітостальгію» частиною «живої пам'яті» (П. Коннертон, Ж. Ле Гофф), або «гарячої пам'яті» (П. Нора, Г. Вельцер), актуальної сьогодні й спроектованої у майбутнє.

Окрім вищезначених міркувань, контекстуально книга М. Великоньї зображує й «стирання негативних спогадів», «гlorифікацію» маршала Тіто («*Bog tu daj sveti raj*» / «*Tito se je javljal iz nebes*»), попри ті злочини, що йому закидає словенська громадськість (розстріл інтернованих з австрійської Карінтії націоналістичних партизан-домобранців у Кочевському Розі, організація й примусове вивезення людей до трудових таборів, наприклад, у Голому Отоці, переслідування інакомислячих представників інтелігенції). Автор відокремлює «свідчення» від «згадок» і наголошує на потребі розрізнення індивідуального і колективного споминів [4, с. 23–24, 95, 101]. Останні є частиною утопічного ретроградного світогляду, який «подовжує минуле» через *невпевненість сьогодні* (курсив-наш. – Прим. авт.) й *невизначеність завтра* [4, с. 111–112]. Через ЗМІ Тіто постає новотвором, який покликаний дати відповідь на невирішені або призабуті теперішні проблеми. «Син словенської матері», «переможець Другої світової».

М. Великонья показує, що певні прорахунки і недоліки постаті Тіто, його неоднозначне ставлення до словенства, відходять на другий план. Актуалізується особистісна, меритократична складова маршала Йосипа Броза. «Віртуальний Тіто» в сучасному словенському соціумі стає «позаісторичним, позачасовим, позатериторіальним, контрастним, полісемічним, непередбачуваним й епізодичним» [4, с. 26]. Відповідальність за «злочини перед словенським народом», яку йому закидають представники низки

націонал-патріотичних організацій («Герварди», «Приморські Пантери», Проект національної політики, сайт «Тут є Словенія», сайт «Карінтія») відтермінується. Триває суспільна «криза легітимації» (Ю. Габермас) югославської епохи в ментальній мапі нового покоління. Репрезентаційна вистава (Гі Дебор), що супроводжує «тітостальгію», є засобом винайдення «традиції майбутнього», яка міститиме певні ідеальні компоненти на противагу «нетривкій сірій буденності». При цьому «тітостальгія», за думкою автора, оминає етнонаціональні проблеми, що їх породжує «час без Тіто», бо маршал Йосип Броз ретроспективно єднає різні держави метаісторичною ознакою ідентичності [4, с. 118–119].

Як зазначає сербський соціолог і політолог Хелена Здравкович-Зонта: «Осуд військових злочинів є питанням, дотичним національного характеру. Оцінки не завжди стосуються правових аспектів, але часто-густо спираються на історичну традицію й колективне пригадування. Коли вони засуджують окремих постатей, то слугують засобом колективного споглядання минулого і можуть бути чинником національних ідеологій, які керуються апріорно позитивними конотаціями про себе і негативно про інших» [9, с. 134–135]. В основі цих процесів у Словенії є гасло: «Чужого не хочемо, свого не дамо» (слвн. «*Tujega početo, svojega ne damo*»). Тож автор пише, що частина громадськості має відповідь: «*Stopimo skupaj z Tito*», «*Tito je v nas, Tito je naš, Mi smo Titovi*» («Ідемо разом з Тіто», «Тіто є в нас, Тіто є наш») [4, с. 91, 94–96, 101].

Таким чином, подієве тло пригадування й звеличення Й. Б. Тіто, за М. Великоньєю, позначене:

1. Амбівалентністю символічного супроводу висвітлення образу Тіто: «Тіто крав, але давав, ці крадуть, але нічого не дають» (серб. «*Tito je krao, al' je dao, a ovi krađu, al' ništa ne dadu*») [4, с. 91]. Непоодинокі випадки критики Тіто (як «бабника», «шарлатана», «гедоніста», «космополіта») почастишали з приходом до влади представників словенської правиці. Гасло «Тіто – то є ми всі» (слвн. «*Tito – to smo mi vsi*») повільно замінюється словеноцентричними родолюбними мотивами [4, с. 89].

2. Перспективністю, футуристичністю риторики, пов'язаної з характеристиками соціально-політичного впливу тітоїзму.

3. Дописуванням «вождеві південних слов'ян» невластивих йому рис, доповнюючих міфологізований портрет [10].

4. Конституюванням універсалістичної ідеї «спільної вітчизни» і «спільної історії». Пролонгація тітоїзму стає засобом штучного ідейно-політичного єднання заради відновлення «внутрішнього порядку», повернення «спокою», «стабільності» й «передбачуваності» завтрашнього дня («*Nikoli ne bo bolje, kot takrat*» – «Ніколи не буде краще, як тоді») [4, с. 87].

5. Пристрасним пригадуванням доби Тіто як періоду «сильної влади», яка оновлює країну, «лучить народи», захищає від реальних і вигаданих зовнішніх загроз (патерналізм і внутрішня позитивна семіотична компліментарність як складові добробуту в СФРЮ – «*Svi smo Jugoslaveni*», «*Svi smo jedan narod*», «*Tito je živio, Tito je živ i živ će Tito biti*», «*Tito – Rodi se ponovo I vrati nam Jugoslaviju!*»). Мобілізаційний потенціал політичного міту про маршала Тіто засновується на твердженнях про «духовну силу», «мудрість» і «далекоглядність» вождя, який постає «визволителем», «ідеальним господарем» і творцем нової державної релігії (соціалізму югославського типу. – *Прим. авт.*), «нового суспільства», «оновлення економіки» [4, с. 80; 8, с. 161, 176; 10].

Отже, як робить висновок М. Веліконья, спогади про «старі добрі часи» за влади Й. Б. Тіто засновуються як на ностальгії за молодістю, так і на політичних міфах югославського соціалізму, що їх продукувала КП СФРЮ і її очільник через систему освіти й виховання та через ЗМІ.

Книга М. Веліконьї має міждисциплінарну складову, вміщуючи дані етнополітології, політичної соціології, політичної антропології і соціальної філософії. Вона показує спектр спрямованості масової пам'яті в перехідну добу, коли образ «ефективного, але померлого державника» стає предметом спекуляцій у різноманітних сферах громадського життя. Враховуючи широку палітру зображення

«віртуального Тіто» в сучасних умовах, книга стає дороговказом до глибших розвідок діалектики постдиктаторських суспільств.

-
1. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. – К. : Знання України, 2009. – С. 178.
 2. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К. : ПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – 272 с.
 3. Касьянов Г. В. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті–початок 2000-х) / Георгій Касьянов ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наш час, 2010. – 271 с.
 4. Velikonja M. Titostalgija – študija nostalgije po Josipu Brozu / Mitja Velikonja. – Ljubljana : Mirovni Inštitut, 2008. – 132 st.
 5. Velikonja M. Mitologija Sredne Evrope // Časopis za kritiko znanosti. – 1998. – Letnik XXIII. – Številka 178. – St. 27–46.
 6. Velikonja M. Mitografije sedanjosti: študije primerov sodobnih političnih mitologij / Mitja Velikonja. – Ljubljana : Študentska založba, 2003. – 198 st.
 7. Velikonja M. Masade duha. Razpotja sodobnih mitologij. – Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1996. – 212 st.
 8. Velikonja M. Nedokončane zgodbe – sodobna politična mitologija // Časopis za kritiko znanosti. – 1994. – Letnik XXII. – Številka 168–169. – St. 153–179.
 9. Zdravković-Zonta H. Slučaj Škorpioni: mediji, nacionalizam i ratni zločini / Mediji i nacionalne ideologije: analiza izvještavanja o suđenjima za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji / uredili Amer Džihana i Zala Volčič. – Sarajevo : Mediacentar, 2011. – 272 st.
 10. Palmberger M. Nostalgia matters: nostalgia for Yugoslavia as potential vision for a better future // Sociologija. – 2008. – Volume L. – № 4. – P. 355–370.
 11. Bancroft C. Yugonostalgia: the pain of the present [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/787